

Hur fungerar civil olydnad?

Första december 1955 tog Rosa Parks bussen hem från jobbet i Montgomery, USA. Hon satte sig på en sittplats längst fram i bussen som var reserverad för vita. Föraren beordrade henne att sätta sig på någon av platserna för svarta längre bak i bussen. Rosa Parks (1913-2005) vägrade och under någon halvtimme avskaffade hon apartheid på sittplatsen. När bussen stannade blev hon arresterad av polisen.

Rosa Parks civila olydnad smittade av sig och under några år upphävde tusentals svarta apartheid genom att sätta sig på sittplatser för vita. Deras aktioner spred sig även till Högsta domstolen och nio år efter Rosa Parks civila olydnad förbjöds denna form av apartheid i USA.

Men vad är [civil olydnad](#)? Och hur ingriper ickevåld i makt och förtryck? Och kan civil olydnad bli demokrati, och därmed samverka med andra demokratier?

Vad är civil olydnad?

Civil olydnad är att med ickevåld, öppet bryta lagar och på så sätt bygga en annan ordning. Det uppträffas av författaren och frihetskämpen [Henry David Thoreau](#) (1817-1862) i en kort skrift som publicerades 1849. Thoreau hade tre år tidigare blivit fängslad efter att ha vägrat att betala skatt till USA:s krig mot Mexiko. Thoreau kopplade även samman civil olydnad med kampen mot slaveriet. Sedan dess har ickevåld lyft fram hur olika frågor är sammanvävda

och undvikit att bli enfrågerörelser.

Senare vidareutvecklades civil olydnad i olika ickevåldsgrupper och av Mohandas Gandhi, Rosa Parks, [Martin Luther King](#), Barbara Deming, Liz McAllister, Anne Montgomery och bröderna Berrigan. Den som främst etablerar civil olydnad som politisk metod är Mohandas Gandhi (1869-1948). I Sydafrika använde han tillsammans med många andra civil olydnad för att bryta apartheidsystemet och senare i Indien för att tränga undan och ersätta det engelska kolonialväldet.

Förutom att han läser Thoreau utvecklar Gandhi ickevåld även från konservativa, liberala och socialistiska teorier, samt från olika religiösa skrifter.

Civil olydnad i gandhitraditionen blir märklig utifrån traditionella sätt att förstå samhällsförändring. Icke-våldets praktik och filosofi krockar med vad vi uppfattar som självklarheter. Nuförtiden omtolkas dock gärna civil olydnad för att passa med etablerade föreställningar inom exempelvis socialism och liberalism. Efter att i trettio år praktiserat civil olydnad i olika världsdelar och svettats över tangentbordet försöker jag här ge en mer rättvisande bild. Syftet är att lyfta fram ickevåldspraktiker som hos oss gärna uppfattas kontraintuitiva och svåra. De går alltså emot våra invanda föreställningar om samhällsförändring:

- Det är inte regeringar och härskare som är problemet. Det stora hindret för samhällsförändring är lydnad.
- Demokrati kräver både lydnad och olydnad. Ensidig lydnad eller ensidig olydnad omöjliggör demokrati.
- Målet är medlet. Protester skapar inte förändring. Istället för att protestera och säga nej börjar civil olydnad förverkliga de ordningar och de samhällen som önskas. Mål och medel blir samma sak.
- Icke-våld och civil olydnad kräver kontinuerlig träning och experimenterande för att ingripa vid mobbning, härskartekniker, rasism, krig och våld, samt för att rädda vår planet från miljöförstöring och drestuktiva klimatförändringar. Attityder, åsikter och opinion räcker inte.

Hur fungerar civil olydnad?

Grupper som utför civil olydnad övar på att uppträda korrekt och med omsorg och respekt för motparten. De behandlar motparten som personer istället för fiender. Civil betyder medborgerlig. I ickevåldsgrupper ställs civil i motsatsställning till våld, och på så sätt skapas en skarp gräns mellan civil olydnad och exempelvis krig, terror och terrorism som använder våld som politiskt medel.

Civil ohörsamhet, medborgerlig ohörsamhet och samvetslydnad används med liknande innebörd som civil olydnad. Civilt motstånd var länge synonymt med civil olydnad. Men idag används det främst med betydelsen civil olydnad i krigstid eller vid kupp.

Enligt filosofen John Rawls (1921–2002) skall civil olydnad stärka demokratin och vara offentlig handling som utförs utan våld. Handlingen ska vara både samvetsenlig och politisk samt bryta mot lagen. Målet kan vara att ändra på lag eller beslut. Civil olydnad riktar sig till majoritetens känsla för rättvisa och budskapet är att principerna för socialt samarbete mellan fria och jämlika människor inte är respekterade i en specifik situation eller i den rådande ordningen (Rawls, 1971).

Enligt Statens offentliga utredningar är civil olydnad politisk "i meningen orienterad mot lösningar av samhällsproblem och utförd av personer i rollen som medborgare" (SOU 1999:101, s 112). Därmed markeras den civila olydnadens kollektiva funktion: civil olydnad förutsätter lagbrott. Ett annat krav är att handlingen ska vara politisk [...]. Handlingen ska alltså utföras i en fråga som är en kollektiv angelägenhet; anspråken är därmed att det man vill uppnå med handlingen ska vara relevant för andra än en själv. Man vill med handlingen påverka samhället. [...] Martin Luther Kings grundhållning kan sägas vara klassisk: 'Den som bryter mot en orättfärdig lag måste göra det öppet, kärleksfullt och med beredvillighet att acceptera straffet' (SOU 1999:101, s 25).

I mina böcker om civil olydnad får dock straffet en annorlunda funktion än hos Rawls och Statens offentliga utredningar. Jag beskriver civil olydnad som en *öppen och offentlig handling som använder ickevåld*. Handlingen är olaglig eller bryter mot order eller beslut. Intentionen är att förändra eller bevara

företeelser som är gemensamma för oss, alltså politiska. De personliga konsekvenserna för de som utövar civil olydnad utmanar lydnaden och rädslan för straff. Att ta straffet blir därmed medlet för att bryta lydnadens makt. (Herngren, 1990, 1999, Herngren & von Busch, 2016.)

Sårbarhet som politik

Våren 1930 marscherar Mohandas Gandhi tillsammans med 80 så kallade satyagrahis till den indiska kusten för att utvinna salt. Under vägen ansluter ytterligare ett par tusen personer. Genom att utvinna salt bryter de mot de koloniallagar som gav England och brittiska medborgare monopol på saltförädling i Indien.

Även då de bröt mot koloniallagarna blev deltagarna först ignorerade, men när Gandhi och en mindre grupp fortsatte vandringen söderut och hjälpte kustbyarna att själva bryta salt, blev han fängslad. Saltbrytningen spred sig och tusentals fängslades. (Pletcher, 2020.)

Ifall civil olydnad ignoreras är det, enligt Gandhi, avgörande att fortsätta utmana lagen. Saltmarschen som en enskild aktion kunde först ignoreras av polis och domstolar, men när mindre grupper utmed kusten fortsatte utvinna salt, utmanade deras civila olydnad kolonialismen.

I Gandhis tradition är ickevåld och civil olydnad sammanvävda. Att organisera civil olydnad så att våld trängs bort blir avgörande för att polis och deltagare ska kunna bygga ömsesidig tillit istället för rädsla och våld. Våld förstås här som handlingar som kan vålla bestående psykisk eller fysisk skada. Icke-våld blir därför kamp mot våld även när våldet kommer från den egna gruppen. Exempelvis fastade Gandhi när de som kämpade mot kolonialväldet i Indien tog till våld. Han använde inte fastan mot den engelska kolonialmakten. (Herngren, 1990.)

Icke-våld med Mohandas Gandhi, och senare Martin Luther King, skapade samhällsförändring genom att göra sig sårbara inför makt och våld. Deras politiska metoder har också influerat senare filosofer och aktivister. Exempelvis har Judith Butler, som bland annat forskar om queerfeminism, utvecklat en sårbarhetspolitik som hon kopplar till Gandhis ickevåld. Enligt Butler leder viljan till säkerhet till våld, krig och härskande. Liksom Gandhi visar Butler att

vi som levande och politiska varelser är sårbara och beroende av varandra. Istället för att bygga samhällen som skydd mot andra behöver vi bygga öppna samhällen som skapar tillit. Sårbarhetspolitiken är även kritisk mot att organisera trygga aktivistgrupper som är lika eller tänker lika. Enligt Butler är det istället nödvändigt att bygga allianser med grupper som inte är som vi och som tänker annorlunda än oss (Butler, 2009, 2020).

Civil olydnad och ickevåld är att ingripa

I civil olydnad som utgår från Gandhi är ickevåld att bryta passivitet inför våld och förtryck för att istället gripa in (Herngren, 1999, Herngren & von Busch 2016).

Gandhi använde *satyagraha* som synonym till ickevåld. *Satya* betyder sanning. Ordet kommer från *sat* som i sanskrit betyder *vara* eller *varande*. Det innebär att sanning används annorlunda än överensstämmelse eller representation av verkligheten som varit vanligt sedan Aristoteles. Hos Gandhi blir sanning därför inte heller en subjektiv åsikt eller uppfattning som i individualism och relativism.

I sanskrit innebär *agraha* att *hålla fast* eller *gripa tag*. (Gandhi, 1985, s 38.) Satyagraha är att gripa tag och kämpa med sanningen. I judisk, kristen och islamisk filosofi finns en liknande tanke att vi brottas med sanningen (1 Mosebok 32:24-31). Satyagraha kan på liknande sätt förstås som att sanningen griper tag i oss och att vi griper tag i sanningen. Sanningen blir både något som är i konflikt med oss och som vi kan greppa och följa med.

Gandhi använder även *agraha* som synonym för kraft, och idag tolkas gärna satyagraha som *sannings-kraft* (Gandhi, 1985, s 38). Men ickevåld som kraft riskerar att mystifiera och idealisera det. *Kraft* frestar också aktivister att omvandla civil olydnad till en maskulin kraftmätning med regering och ordningsmakt. Snarare än att antyda en mystisk kraft blir gripa tag en mer rättvisande och konkret beskrivning för hur sanningen blir både mål och medel inom ickevåld.

Satyagraha griper in i våld och förtryck. Det handlar alltså inte om att bygga fridsamma öar vid sidan av våldet. Icke-våld går in i våld och tar plats. I svenskan finns dock inget begrepp som betyder både tränga undan och ersätta

så som engelskans displace. Men civil olydnad kan ses som något som dels går in och tar plats mitt i förtrycket, dels försöker ersätta våldet med konstruktivt samhällsbygge. På så sätt avser ickevåld att bit för bit faktiskt tränga undan förtryck (Herngren & von Busch, 2016).

Att kämpa med sanningen istället för att tro sig äga sanningen är ett skäl till att rättegångar blivit så avgörande för civil olydnad. Under en rättegång provas argumenten för den civila olydnaden i dialog med regeringen som representeras av åklagaren och i dialog med lagen som representeras av domaren. I de rättegångar jag deltagit i har vi flera gånger fått ompröva våra argument när åklagaren eller domaren gett starkare argument.

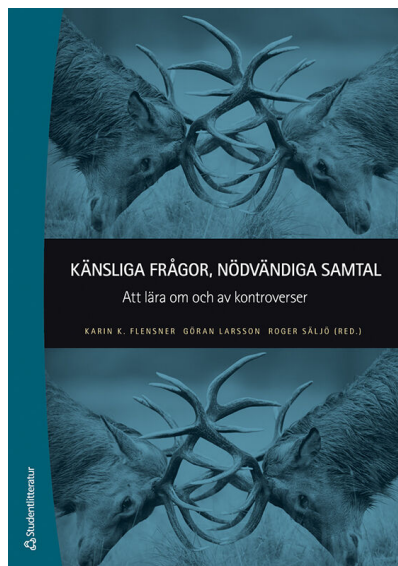
Denna förståelse av satyagraha som att kämpa med sanningen ligger nära den franske filosofen Gilles Deleuzes (1925–1995) betoning av sanning som *angelägna frågor*. Sanning är att ägna sig åt sanna problem. Sanning är det som är viktigt att kämpa med. Sanningen blir i Deleuzes filosofi något som drar med oss. Det blir ett verb, något som griper tag. (Deleuze & Guattari, 1987, 2003.)

Deleuzes betoning av sanning som konflikt och handling, snarare än bara ett påstående eller en föreställning om verkligheten, stämmer med Gandhis förståelse av ickevåld som experiment med sanningen. Icke-våld blir att handgripligen använda och förverkliga sanningen. Det innebär inte att ickevåld har rätt eller har sanningen. Precis som för Deleuze hör försöket och misslyckandet ihop.

Per Herngren

24 januari 2021, version 1.1

Texten är skriven under arbetet med läroboken [*Känsliga frågor, nödvändiga samtal*](#), antologi utgiven av Studentlitteratur, 2021.

Känsliga frågor nödvändiga samtal (Studentlitteratur, 2021)

Referens

Ahmed, S. (2004). *Declarations of whiteness: The non-performativity of anti-racism*. Borderlands e-journal, 3 (2).

Austin, J. L. (1962). *How to do things with words: The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955*. Oxford: Clarendon.

Barad, K. (2007). *Meeting the universe halfway: Quantum physics and the entanglement of matter and meaning*. Durham, NC: Duke University Press.

Bartonek, A. (2018). *Kampen om kritiken*. Göteborg: Korpen.

Butler, J. (1997). *Excitable speech: A politics of the performative*. New York, NY: Routledge.

Butler, J. (2006). *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. New York, NY: Routledge. (Original publicerat 1990).

Butler, J. (2009). *Krigets ramar - När är livet sörjbart?* Hägersten: Tankekraft förlag.

Butler, J. (2020). *The force of nonviolence*. London: Verso.

Chafe, W. H. (1981). *Civilities and civil rights: Greensboro, North Carolina, and the black struggle for freedom*. New York, NY: Oxford University Press.

- Deleuze, G. Guattari, F. (1987). *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Deleuze, G. (1994). *Difference and repetition*. New York, NY: Columbia University Press, The Athlone Press.
- Deleuze, G. (2003). *Nietzsche och filosofin*. Göteborg: Daidalos.
- Foucault, M. (2004). *Övervakning och straff : fängelsets födelse*. Lund: Arkiv förlag, A-Z förlag.
- Foucault, M. (2009). *Security, territory, population: Lectures at the Collège de France, 1977-78*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Fromm, E. (1984). *On disobedience and other essays*. New York, NY: Routledge & Kegan Paul.
- Gandhi, M. (1985). *Non-violent resistance*. New York: Schocken Books.
- Gandhi, M. (1999). *Collected works of Mahatma Gandhi*. (Volym 36, 41, 51, 54, 76). New Delhi: Publications Division Government of India.
- Habermas, J. (2003). *Borgerlig offentlighet: kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*. Lund: Arkiv.
- Habermas, J. (1996). *Kommunikativt handlande. Texter om språk, rationalitet och samhälle*. Göteborg: Daidalos.
- Hebert, N. & Jacobsson, K. (1999). *Olydiga medborgare, Om flyktinggömmare och djurrättsaktivister, Demokratiutredningens skrift nr 27, Statens Offentliga Utredningar 1999:101*. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.
- Herngren, P. (1990). *Handbok i civil olydnad*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Herngren, P. (1999). *Civil olydnad – en dialog*. Göteborg: Lindelöws förlag.
- Herngren, P. & von Busch, O. (2016). *Mode & Motstånd: Dialoger om befrielse och civil olydnad, imitation och politik*. Göteborg: Korpen.
- King, M. L. (1964). *Letter from Birmingham Jail*. Why We can't wait. New York,

NY: New American Library. Översättning av citat Per Herngren.

Laclau, E. & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*. London: Verso.

Lenin, V. (1961). What is to be done? *Lenin's Collected Works, Volume 5*. Moscow: Foreign Languages Publishing House. (Original publicerad 1902).

Leveille, J. (2018). *Searching for Marx in the Occupy Movement*. Lanham, MD: Lexington Books.

Locke, J. (1690). Chapter VII, *Of political or civil society*. The Second Treatise of Civil Government. Från digital faksimil av original.

McAllister, P. (1982). *Reweaving the Web of Life*. Philadelphia, PA: New Society Publishers.

Nietzsche, F. (1994). *Om moralens härstamning*. Stockholm: Prisma Magnum. (Original publicerad 1887).

Osborne, P. & Segal, L. (1994). Gender as Performance: An Interview with Judith Butler. *Radical Philosophy* 67.

Pejcic, M. & Rutgersson, T. (2015). Vi har pratat med Per Herngren. *Demokratimodellen Gör din förening livskraftig och inkluderande*. Stockholm: Trinambai.

Peczenik, A. (1995). *Vad är rätt? Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation*. Stockholm: Fritzes.

Pletcher, K. (2020). Salt march. *Encyclopædia Britannica*. Hämtad från <https://www.britannica.com/event/salt-march>.

Premfors, R. Roth, K. (red). (2004). *Deliberativ demokrati*. Lund: Studentlitteratur.

Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Cambridge, MA: The Belknap Press.

Rousseau, J-J. (2008). *The social contract, Book IV*. Adelaide: The University of Adelaide Library. (Original publicerad 1762).

Sharp, G. (1980). *The method of nonviolent action*. Boston, MA: Porter Sargent Publishers. (Original publicerad 1973).

Sharp, G. (2009). *Self-Liberation A Guide to Strategic Planning for Action to End a Dictatorship or Other Oppression*. East Boston: The Albert Einstein Institution.

Sharp, G. (2010). *From dictatorship to democracy A conceptual framework for liberation*. East Boston: The Albert Einstein Institution. (Original publicerad 1993).

Sharp, G. (2013). *How nonviolent struggle works*. East Boston: The Albert Einstein Institution.

Skolverket. (2011). *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskolan 2011, Lgy 11*. Stockholm: Skolverket.

Tarde, G. (1903). *The laws of imitation*. New York: Henry Holt and Company. Från facsimile 2007 by Books on Demand UMI. (Original publicerade texter 1882-1888).

Thoreau, H. D. (1977). *Om civilt motstånd*. Stockholm: Arkturus. (Original publicerad 1849).

Thoreau, H. D. (1995). *Civil disobedience and reading*. London: Penguin Books. (Original publicerad 1849). Översättning av citat Per Herngren.

Zinn, H. (1968). *Disobedience and democracy*. New York; NY: Random House.

Zinn, H. (1997). *The Zinn reader Writings on disobedience and democracy*. New York: Seven Stories Press.

Women's Encampment for a Future of Peace & Justice. (1983). Women's encampment for a future of peace & justice. Seneca NY: Författare.